

Barber van de Pol

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1975

Barber van de Pol (1944) studeerde Spaanse Taal- en Letterkunde te Amsterdam en is schrijver, essayist, recensent en vertaler. Ze was redacteur van New Found Land en De Revisor en vervulde tal van bestuursfuncties, waaronder het voorzitterschap van PEN Nederland. Ook had ze zitting in diverse jury's, zoals die van de P.C. Hooft-prijs, de eerste VSB Poëzieprijs en de Jan Hanlo-prijs, die ze mede vormgaf. In de jaren '90 gaf ze colleges vertalen aan de Rijksuniversiteit Groningen en ook geeft ze sindsdien workshops proza en essayistiek aan de Schrijversvakschool Amsterdam (voorheen 't Colofon). In 2004 was ze writer in residence in Montreal en in 2010 NIAS-fellow. Van 2000 tot 2005 schreef ze columns voor de Volkskrant, in 2010 voor De Groene Amsterdammer. In 1998 verscheen haar eerste roman: Er was wat met Meneer Maker en Mevrouw Maker. Ze vertaalde werk van onder meer Jorge Luis Borges, Julio Cortázar, Cervantes (Don Quichot) en Herman Melville (Moby Dick) en vertaalde ook veel voor toneel (o.a. Schiller, Kleist, Goethe, Hebbel, Djuna Barnes, Molière en Lorca). In 2004 ontving ze de Eremedaille van de Chileense regering voor haar vertaling van en essays over Pablo Neruda. De bundel Cervantes & co, met essays over vertalen, is opnieuw uitgegeven door VertaalVerhaal. Samen met Aleid Truijens stichtte ze in 2018 de jaarlijkse Joost Zwagerman Essayprijs voor aanstormend talent.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1975

Geachte aanwezigen,

Een vreemde gewaarwording om even uit de gerieflijke anonimiteit geplukt te worden. Als vertaler verwacht je niet zo gauw een podium te hoeven beklimmen.

Tja, wat een vak vertalen. Een mooi vak natuurlijk. Anders deden we het niet, want het is vooralsnog geen vetpot. Voor mij is vertalen een kwestie van zorgvuldig afbreken en weer opbouwen. Bestaand materiaal zien te doorgronden en dan opnieuw verwoorden in een taal met een heel andere gevoelswaarde, binnen een heel ander cultuurpatroon.

Een vriend van me grapte naar aanleiding van mijn gepeuter aan het Spaans van Latijns-Amerika:

De heuvels van een klank
gaan snel verloren
in een land waar veel wind is
en veel kouwe oren.

En voor dit gepeuter aan Cortázar, Márquez, Neruda krijg ik dan nu een prijs. Het zijn fantastische schrijvers, elk op hun eigen wijze. Ze hebben gemeen dat ze alle drie in staat zijn vanuit een sterk persoonlijke belevingswereld een springlevend en complex beeld te geven van de werkelijkheid om hen heen. En dat ze nergens onbenullig worden, maar met hartstocht zoeken naar essenties, naar levenssappen.

Van de drie genoemden is bij Neruda de hartstocht het meest naar buiten gekeerd. Bekijken we bijvoorbeeld twee door Dolf Verspoor vertaalde versregels:

... Tot in zijn wortels houd ik van
mijn kleine koude land.

Als ik daar over nadenk besef ik sterk dat zo'n ontboezeming haast vals zou overkomen, als je het zou betrekken op een ander klein land of landje. Het onze. Want wij hebben het niet meer in diepe ernst over 'mijn land'. Laat staan over 'mijn vaderland', uiteindelijk een besmet woord. Neruda spreekt voluit van zijn 'patria' en dat is Chili, een land waarvan we allemaal de huidige tragiek kennen. Gebleken is dat Neruda ook hier door velen verstaan wordt. Dat hij niet om zijn on-Hollandse warme en brede adem met opgetrokken wenkbrauwen buiten de deur wordt gehouden.

Het kan geen toeval zijn: voor de tweede achtereenvolgende keer de Martinus Nijhoff-prijs voor het vertalen van Latijns-Amerikaanse literatuur. Vorig jaar Kees van den Broek in het bijzonder, zoals dat heet, voor *Honderd jaar eenzaamheid* van de Colombiaan Gabriel García Márquez en nu ikzelf omdat de vertaling van Cortázars *Rayuela* zo goed gevallen is. Vooral een teken, lijkt me, dat de literatuur van ginds

ook in Nederland als volwassen wordt beschouwd of op z'n minst als een aantrekkelijke jongelinge.

Want haar geschiedenis is in feite nog heel jong. Als koloniaal wingebied met een opgedrongen cultuur putte Spaans-Amerika eeuwenlang zijn literaire inspiratie uit het moederland Spanje. Met als gevolg meestal slechte poëzie-imitaties, bijvoorbeeld tweederangs Góngora's. Het is ook typerend dat wat algemeen als de eerste Spaans-Amerikaanse roman wordt gezien, daterend van 1815 van de Mexicaan Fernández de Lizardi, een echte schelmenroman is. Let wel: drie eeuwen nadat dit genre in Spanje in zwang kwam.

De drang naar autonomie komt ook in de literatuur sterk opzetten met de politieke, economische en tegelijk culturele onafhankelijkheidsstrijd. Dit zoeken naar het eigen gezicht uit zich op verschillende manieren. Het Latijns-Amerikaanse landschap wordt beschreven, vaak romantisch, als een overweldigende doem. De Indiaan krijgt veel aandacht. Soms als toonbeeld van het ongerepte authentieke, dus haast als een brokje folklore. Later steeds meer als een slachtoffer die voor zijn onvreemde rechten opkomt. De mening als zouden er twee tegenpolen bestaan: christelijke beschaving en heidense barbaarsheid, is wel voorgoed achterhaald.

Toch, het lonken naar oudere literaire tradities is niet zomaar afgewend. Spanje mag dan in wrevel en uit gevoel van eigenwaarde uit de gratie zijn gegooid, Frankrijk heeft ook veel te bieden en de Noord-Amerikanen zijn niet minder interessant.

Een dergelijke inwerking van de ene cultuur op de andere is op zich een natuurlijk verschijnsel, maar weinig vruchtbaar als er geen sprake is van tegenwicht. Dat tegenwicht groeit echter langzaam maar zeker. Langzamerhand ontstaat er een literatuur die op ruime, diepgaande en authentieke wijze de problemen van het continent weergeeft en van de mensen die het bewonen.

Anderhalve eeuw zoeken naar een eigen taal en naar culturele zelfstandigheid, hoe zwaar ook belemmerd door het bestaan van het culturele imperialisme, heeft niet zozeer de thema's veranderd als de vormgeving. Wat ons zo sterk opvalt is de verbondenheid van de schrijver met de hem omringende maatschappij, de verantwoordelijkheid die hij voelt of die hem anders wel voor de voeten geworpen wordt. En dat heeft waarschijnlijk alles te maken met de politieke situatie die zo hevig in beweging is, dat geen mens er omheen kan. Zeker een schrijver niet van wie men mag aannemen dat hij een bewust wezen is.

De Mexicaanse schrijver/essayist Carlos Fuentes heeft het als volgt onder woorden gebracht en ik citeer:

De Latijns-Amerikaanse (roman)schrijver houdt zich bezig met de morele – wat niet wil zeggen moraliserende – problematiek en tegelijk met de esthetische – wat weer niet wil zeggen esthetiserende – problematiek. Deze combinatie van moraal en esthetiek heeft alles in zich om een kritische literatuur voort te brengen en dan in de diepste betekenis van het woord: kritiek als antidogmatische uitwerking van menselijke problemen.

Dezelfde Fuentes van dit citaat is een belangrijk vertegenwoordiger van de internationale bloei van de hedendaagse Spaans-Amerikaanse romankunst, gewoonlijk aangeduid met de beeldende term BOOM. Tot de BOOM behoren naast Fuentes de al eerder genoemde Márquez, de Peruaan Vargas Llosa en Cortázar uit Argentinië. Vooral Márquez en Cortázar zijn in Nederland al druk vertaald. Verder wordt er een wisselend aantal schrijvers toe gerekend van wie hier ook Rulfo, Puig en binnenkort Donoso in vertaling te lezen zijn. De BOOM komt vanzelfsprekend minder uit de lucht vallen dan de naam doet vermoeden. Wij kenden hier ook al wel een Borges, Carpentier, Alegría of Asturias. Nieuw is het enorme SUCCES. Succes, grote oplagen, vele vertalingen, met name voor het eerstgenoemde viertal: Llosa, Fuentes, Márquez en Cortázar, dat oppermachtig lijkt. Kwade tongen hebben zelfs gesproken van een maffiapositie: via tijdschriftredacties, jury's, artikelen over elkaar en dergelijke. Zij kunnen bogen op erkenning in het buitenland. Maar ook, en dat zegt niet minder, vinden ze gehoor bij hun landgenoten zelf. Die gaan hun producten in groten getale lezen en niet langer als exotische hapjes eigen folklore, maar als volwaardige afbeeldingen van hun aller werkelijkheid.

Een jonge literatuur van een continent in enorme beroering en ongetwijfeld mede daarom zo buitengewoon dynamisch en vitaal. Ook rond de boeken op zich is het een en al gisting. Het uitgeverscentrum Buenos Aires bijvoorbeeld is één grote boekenmarkt. Sommige boekwinkels zijn er zelfs 's nachts open. En een linksgeoriënteerd politiek-literair tijdschrift als CRISIS wordt ook op straat verkocht, zo gretig vindt het aftrek. De discussies en polemieken rond schrijvers en hun werk zijn niet van de lucht. Als illustratie van al deze betrokkenheid kom ik terug bij Julio Cortázar, uiteindelijk het middelpunt van deze bijeenkomst. Overigens kon Cortázar hier vanavond niet aanwezig zijn. Net terug van het tweede Russell-tribunaal, is hij alweer druk bezig met het bestuderen van stapels rapporten en getuigenissen voor een tribunaal dat binnenkort in Mexico gehouden wordt over de problemen van Latijns-Amerika, in het bijzonder van Chili.

Waar ik op doelde is een felle polemiek die eind vorig jaar in Argentinië werd gevoerd met als twistpunt Cortázars nieuwste werk, het *Boek van Manuel*, wat ik op 't moment aan het vertalen ben. De schrijver zegt in het voorwoord dat hij in het *Libro de Manuel* probeert de eenheid te verwezenlijken tussen pure verbeeldingselementen en elementen uit de dagelijkse werkelijkheid. De inhoud is in het kort weergegeven als volgt: Een stelletje vrienden zit evenals in *Rayuela* weer regelmatig bijeen te praten, te filosoferen. Er wordt weer met de taal gespeeld, de wat afzijdige hoofdpersoon heeft opnieuw een verhouding met twee uiteenlopende vrouwen. Tussen de bedrijven door dragen de vrienden materiaal aan voor een soort dagboek dat moeder Susana ijverig aanlegt voor haar baby'tje Manuel. Dit materiaal bestaat hoofdzakelijk uit krantenknipsels over martelingen. Bovendien blijkt dat er een ontvoering van een Zuid-Amerikaanse Vip op touw wordt gezet en ook daadwerkelijk uitgevoerd. Wat velen in Zuid-Amerika niet konden pruimen was deze overigens bewuste mengeling van speelsheid en keiharde politieke feiten. Er gingen geluiden op als zou Cortázar op modieuze wijze verschijnselen als martelen en anderzijds guerrilla-activiteiten veresthetiseren tot een elitair spel voor fijnproevers. De

discussie draaide uiteindelijk om de vraag: wat is de verantwoordelijkheid van de zich links voelende Latijns-Amerikaanse intellectueel en schrijver. Deze discussie werd enkele jaren geleden op z'n felst gevoerd naar aanleiding van de consternatie rond de Cubaanse schrijver Padilla en laaide nu dus opnieuw op.

Ik heb hierover een aantal polemiserende stukken van schrijvers gelezen in Argentijnse bladen. Wat mij persoonlijk erg intrigeerde is dat sommigen van Cortázar een schrijfformule schijnen te verlangen die niet socialistisch realistisch is, maar ook niet de nadruk legt op al te veel non-conformistische franje. En hiertoe mag men de elitaire taalgrappen en min of meer geordende polygame verhoudingen in het boek wel rekenen. Nu hij zo beroemd is en zich zo solidair heeft opgesteld, verwachten een aantal socialistisch gezinde schrijvers van hem kennelijk een soort laatste woord. Terwijl zijn uitgangspunt juist is dat hij per se geen oplossingen wil aanreiken, ook niet op schrijftechnisch vlak. Dat bleek met zoveel woorden uit *Rayuela*. Cortázar klaagt wel en duidelijk aan. Maar wat hij vooral beoogt is de lezer op humaniserende wijze voortdurend confronteren met trekjes als zelfgenoegzaamheid en hypocrisie, met de bedrieglijke gevels van een van boven af opgelegde orde. De lezer krijgt denkmateriaal te over aangeboden, maar hij moet het uiteindelijk zelf verwerken en op een rijtje zetten.

Vermoedelijk is Cortázar even wars van bewondering als van gemakkelijke kritiek. Het gaat hem erom de lezer te betrekken bij zijn soms slopende schrijf- en denkproces. 'Medeplichtig maken,' noemt hij het zelf.

Welnu, aan die betrokkenheid of medeplichtigheid heeft het mij, als zeg vijftigvoudig lezer, tijdens het vertalen van *Rayuela* niet ontbroken. Ik kan me sowieso niet voorstellen dat je als vertaler afzijdig blijft van de door te werken stof. Maar ik moet eraan toevoegen dat ik tot dusverre zo gelukkig ben geweest alleen boeken te vertalen die me hoe dan ook aantrokken. Bij het vertalen van *Rayuela* heb ik het af en toe hartgrondig betreurd dat ik geen vraagteken kon zetten achter een arrogante opmerking of slappe conclusie. En de monsterlijke uitstalkast vol eruditie van de hoofdpersoon Oliveira heeft mij zo mogelijk nog meer op de zenuwen gewerkt dan hem. En wat te denken van de wel heel fatalistische kloof die deze zelfde Oliveira weet te scheppen tussen zijn door rede geplaagde ego en het irrationele vrouwenideaal La Maga.

Menig staaltje van psychologische wreedheid of wie weet ordinair onvermogen trekt daar je oog voorbij. Terwijl je denkt: kom nou, man, één kleine concessie is nou toch niet zó'n ramp. Maar het hopeloze is dat Cortázar en zijn verschillende afsplitsingen in het boek dat ook wel degelijk in de gaten hebben. Ze blijven je als het ware een stapje voor. En de lezer/vertaler blijft ongeholpen, onbevredigd in zijn oordelen of vooroordelen achter. Zoek het vooral zelf uit, lijkt nogmaals het devies. Lezen van Cortázar is meer een therapie dan een oppepper.

Dat was het ook voor mij als vertaler. Al is het met deze eervolle bekroning toch nog een oppepper geworden, waarvoor ik het Prins Bernhardfonds en de jury hartelijk dank zeg.

Jammer dat niet iedere lezer die op Cortázar's grillige hinkelbaan de HEMEL nadert, wordt beloond met de somma van vijfduizend gulden. Ik dank u voor uw aandacht.